

Ніна Нямковіч

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт

ЛІНГВІСТЫЧНАЕ ПРАЧЫТАННЕ «ЛІСТОЎ З ДАРОГІ» ЯДВІГІНА Ш.

І лінгвісты, і літаратары адзначаюць надзвычайную блізкасць паміж сучаснай беларускай прозай і публіцыстыкай. Гэта натуральна, калі прыгадаць асаблівасці нашага літаратурна-моўнага працэсу. Беларуская літаратурная мова ў многім паўтарала шлях рускай літаратурнай мовы, аднак у нас, у беларусаў, на гэты працэс гісторыя адвяла значна менш часу. Магчыма, фарсіраваныя тэмпы і сталі адной з прычын яўнай блізкасці паміж беларускай прозай і публіцыстыкай, асабліва ў пачатку станаўлення літаратуры новага часу. Наша публіцыстыка нібы «адгалінавалася» ад прозы, паставіўшы перад сабой іншыя задачы.

Беларускіх празаікаў-папярэднікаў у Ядвігіна Ш. было мала, яшчэ менш было публіцыстаў-папярэднікаў. Не кожнаму пісьменніку дадзена праявіць сябе ў публіцыстыцы: для гэтага патрэбны грамадзянская смеласць, чалавечае сумленне, актыўная жыццёвая пазіцыя. Гэтыя якасці былі ўласцівы Ядвігіну Ш.

Усе публіцыстычныя творы Ядвігіна Ш. упершыню надрукаваны ў газетах. Пісьменнік, улічваючы спецыфіку тагачаснай чытацкай аўдыторыі, падбірае адпаведныя формы для сваіх публіцыстычных твораў. Найбольш прыгоднымі аказаліся нарысы.

Нарыс «Лісты з дарогі» Антон Лявіцкі – Ядвігін Ш. упершыню надрукаваў у «Нашай ніве» ў 1910 годзе. Пісьменнік укладвае ў за-

галовак гэтага твора не толькі назву, а нібы вызначае так жанр твора. Прыгадаем радкі з яго «Думак з падарожы»: *Я скончыў свае «Лісты з дарогі». Скончыў лісты, але не скончыў выказваць усіх тых думак, якія паляцелі на мяне ў вялікай маёй дарозе: не ў лістах ім было месца* [1, с. 251]. Жанр жа, у сваю чаргу, абумоўлівае, прадвызначае літаратурныя і лінгвістычныя асаблівасці твора. Нарыс нібы пісьменнікава справаздача пра яго падарожжа па родным краі. Тут этнаграфічныя, краязнаўчыя, геаграфічныя, лінгвістычныя, аgramамічныя заўвагі, назіранні Ядвігіна Ш. Але найперш – грамадзянская шчырасць нарысіста і вялікая заклапочанасць лёсам народа. Пісьменнік выяўляе і абнаrodуе сацыяльныя прычыны зла і несправядлівасці, па-народнаму востра, дасціпна называе іх віноўніка: *Апісваць дворную гаспадарку не буду: не дзіва, што ў караля жонка хараша. Дый і тут не далі б рады ніякія ўпраўляючыя, каб не мелі да помачы аднаго старога слугу. Але што нам з гэтага? Адмовіць яго – мы не патрапім, а сам ён не скоро яшчэ, бадай, прарэйдзе на нашу старану. Магу толькі сказаць вам пад сакрэтам, як ён завецца: Капітал* [1, с. 231].

Ядвігін Ш. знаходзіць трапныя мастацкія акрэсленні з’яў, прадметаў, асоб, у іх, як правіла, і адносіны аўтара, і яго ацэнка: *І стаяць гэтыя расаднікі «культуры» гарадской, як на варце, як разінуўшаяся страшная зварыная лапа, каб не прапусціць, каб глынуць тую рэштку медзякоў падніўшага селяніна, каторую не здолеў у яго выціснуць горад і тую рэштку, на каторую дома – у сяле – чакае яго галодная сям’я...* [1, с. 204].

Перыфрастычна – «расаднікі «культуры» гарадской» – Лявіцкі з горкай іроніяй называе шынкі, піўныя, якія, як даўней бярозы, ... *абсели дарогу...* [1, с. 203]. Пісьменнікавы вочы ўспрымаюць іх як злую істоту, пачвару: *яна пільнуе, каб не прапусціць, каб глынуць...* [1, с. 204]. Беручы ў двухоссе слова «культура», Ядвігін Ш. сігналізуе чытачам і пра свае адносіны да гэтых устаноў.

У антанімічным да папярэдняга значэнні нарысіст ужывае ўлюбёны ім зварот у наступным кантэксце: *Можна напісаць, паслаць нават жменку зямлі на пробу ў якую-коледы гаспадарскую газету, апісваючы ўсе мясцовыя варункі, а пэўна аніводная рэдакцыя не адкажацца даць сваю раду; можна выпісаць усе патрэбныя кніжкі, можна ўрэшце паехаць у бліжэйшы двор, дзе вядзецца культурная гаспадарка, і там пэўна не адкажуцца ад рады і помачы, – і вось гэтакім парадкам можна залажыць праўдзівы расаднік культуры* [1, с. 221].

Звычайна: перыфразы часцей ужываюцца ў мастацкай прозе. Аднак «Лісты з дарогі» Ядвігіна Ш. паказваюць надзвычайную эфектыўнасць

выкарыстання перыфрастычных акрэсленняў і ў публіцыстычных тэкстах: *Сотні коней, рагатай скаціны і свінней бадзяюцца на гэтых выганах. Я кажу: бадзяюцца, а не пасуцца, бо і што ж іншага маюць рабіць яны на гэтых голых бубнах?* [1, с. 220]; *Не ў «Лістах» аб гэтым месца гаварыць, што і як трэба ўзяцца каля гэтага; але пакуль не будзе паміж сялян згоды, еднасці, хаўрусоў, пакуль не пазбудуцца яны няволі сваёй – шнуравой гаспадаркі, – датуль трудна што-коледчы і зрабіць* [1, с. 220]. Як бачым, Ядвігін Ш. заўсёды патлумачыць сваю перыфразу, называючы тое, што акрэсліваецца гэтай формулай: *Трапляецца часам госць з Нёмна – сом, але таго не прадасі: трэфны ён, дык тады не купляюць* [1, с. 225]. Разам са сваімі, індывідуальна-аўтарскімі перыфразамі пісьменнік выкарыстоўвае і традыцыйныя звароты: *Яшчэ і году не мінула, як праляцеў над гэтай вёскай чырвоны пятух* [1, с. 223].

Мастацкую яркасць і выразнасць «Лістам з дарогі» надае ўмелае выкарыстанне прыказак: *А трэба ведаць, што ўсіх душ у бакитанскай воласці тысяч з дзевяць, вось «з міру па нітачцы, а голаму сарочку» і шыюць...* [1, с. 218]; *«Як не еў – дык не мог, як пад'еў – дык ні рук, ні ног, – таксама і са мной; але цягнуся неяк к шчасцю лесам – халадок; будзе мне тут яго шэсць вёрст усцяж* [1, с. 222]; *Брахня, відаць, старая прыказка, што гора ды бяда ўсяму навуча* [1, с. 224].

Варта адзначыць, што тэкст «Лістоў...» неаднародны: тут чаргуюцца, дзе-нідзе пераплятаючыся, два віды аўтарскага апісання. У адных выпадках Ядвігін Ш. суха, афіцыйна, амаль у стылі справаздачы, канстатуе: *У Трабы папаў на торжышча. Дзень быў святочны, але народу сабралася. Торг найбольш ішоў на скаціну: кароў і коней. Цэны на іх трымаліся добрыя: чуць што лепшая кароўка – 40–60 р.; конь добры – рублёў 80, а то і больш. Жыта, ячмень, авёс, можна сказаць, у адной цане – кап. 65 за пуд* [1, с. 215]. У іншых месцах ён па-мастацку, вобразна апісвае свае ўражання, развагі, дзеліцца сваімі меркаваннямі: *Я сам знаю слізкіх людзей і шмат на шляху сваёй дарогі чуў наракання ад спакойных людзей на гэтых уюноў і, праўду кажучы, добра не разбярэся, дзе тут віна: чы што гэтакі чалавек сам слізкі, чы тыя рукі, каторыя яго дзяржалі, слізкія? Бадай, што адзін варт грыўні, а другі – залатоўкі без дзясяткі...* [1, с. 244].

Бывае, што ацэнка з'явы ці чалавека выказваецца адкрыта (як у папярэднім кантэксте), іншы ж раз адносіны пісьменніка толькі прасвечваюцца, праглядаюцца ў спецыяльна аформленым апісанні. Так пісьменнік гаворыць пра «паравы тартак», іранічна назваўшы яго «культурай»: *Пройдзе колькі часу, – культура гэта павалочыцца ізноў далей*

пустошыць ваколіцы, а на яе месцы астануцца тырчэць толькі пнянькі маладых, без пары пазрэзаных дрэў [1, с. 249]. Ядвігін Ш. графічна вылучае лексему «культура», звяртаючы такім чынам чытачovu ўвагу менавіта на гэта слова. Выкарыстанне яго разам з размоўным дзеясловам **павалочыцца** і падкрэслівае аўтаравы адносіны да апісанага.

Нарысіст не называе імёны людзей, з якімі сустрэўся ў час вандроўкі. Але Лявіцкі знаходзіць для іх апісання такія словы, што дапамагаюць чытачу пазнаваць герояў «Лістоў з дарогі». Адзін з іх, *чалавек свядомы, чытае газеты, ведае, што на свеце робіцца, і кінуўся на сваю мазольную працу, прыгатаваны на ўсялякія неспадзёўкі...* Гэты каваль патрапіць даць сабе раду: *накуе ён сабе і суседзям дабра і прасветы. Другія шчыра спагадаюць беларускай справе; пільна слядзяць за яе ўзростам і працуюць над беларускай граматыкай. Пілачка трэцяга выцацкала кусцікі ў розныя формы.*

Як этнаграфічныя замалёўкі чытаеш старонкі нарыса, дзе Ядвігін Ш. апісвае беларусаў з розных мясцін Беларусі: *Паміж усіх сялян зразу кідаюцца ў вочы шчарсунцы ў нацыянальных сваіх апратках: у мужчын белыя доўгія балахоны, падпярэзаныя шырокім тканым або ласіным поясам, і саламяныя шырокія капелюшы сваёй работы. Кабеты ў самадзялковых спадніцах, белыя з вышыўкамі кашулі, гарсэты паверх; на галаве крамная хустачка, да рагоў каторай напрычпляны сваёй работы кутасікі; хустачка гэта ўкруг твару прыстае гладка, але на вярхожку самай галавы падкладаюць паперу, дык выглядае начыпурывушыся; на шыі паначпляны пацеркі* [1, с. 227].

Лявіцкі не проста апісвае сваіх герояў, ён выказвае іх думкі, нібы раіцца з імі, разважае, шукае рашэнні. Таму змяняецца інтанацыя (часта выкарыстоўваюцца рытарычныя пытанні, пытална-клічныя сказы), знікае апавядальніцкая плаўнасць апісання: *Дык каму ж, калі не той моладзі трэба шанаваць сваю бацькоўскую мову і шырыць свядомасць і пашанасць паміж сваіх братоў-беларусаў да свайго краю, да ўсяго блізкага, роднага?* [1, с. 217].

У цэнтры «Лістоў з дарогі» – занепакоенасць пісьменніка лёсам Айчыны і яе сыноў. Ядвігіна Ш. трывожыць не толькі сацыяльны статус беларуса. Нарысіст ставіць перад сабой яшчэ адну задачу – паказаць становішча і перспектывы мовы, на якой размаўляе беларус. Старонкі, абзацы Ядвігін Ш. прысвячае паказу фанетычных, марфалагічных асаблівасцей роднай мовы: *Ну і праўда: аж міла было слухаць: гутарка яе як вада плыве, словы зычныя, і мяккія, і плывучыя, і спеўныя; Тут не скажучь нідзе, пачынаючы, бадай, ад самай Вільні: адна вярста,*

дзе вярсты, а - адзін вёрст, два, тры вёрст і г.д. Тут захавалася яшчэ старадаўняя беларуская форма ў вымове некаторых слоў, не скажучь – валы, гады, сталы, але – валэ, гадэ, сталэ... [1, с. 215].

У «Лістах...» – развагі, клопат аўтара пра культуру нашай мовы. Тут праяўляецца і пазіцыя Ядвігіна Ш. адносна беларускай мовы. Яшчэ не было ні лексічных, ні фанетычных, ні марфалагічных нормаў, яны толькі акрэсліваліся, фарміраваліся, а пісьменніка ўжо хвалявала будучыня мовы, яе развіццё і нармаванне.

Ядвігін – нарысіст верны сваім прынцыпам: ён не толькі разважае пра патэнцыі беларускай мовы, але і стараецца памнажаць яе запасы, пашыраць рамкі выкарыстання. З клопатам пра роднае слова ўводзіць пісьменнік у нарыс запазычаную лексіку, памятаючы, аднак, што далёка не ўсім чытачам вядомы сэнс такіх адзінак. Таму і няма тут выпадкаў, каб аўтар паказаў такія лексемы без сваёй «сэмантычнай» увагі: *Агromністыя мураваныя пакоі, абсаджаныя лесам (паркам), і вялізная, таксама мураваная, стайня, дый усе будынкi вялікія, быццам цяжкія, як вялікая і цяжкая была праца тых дармовых рук, каторыя некалісь стаўлялі гэтыя будынкi...* [1, с. 205]; *Даўней, аблюбаваўшы каторы кавалак, прыйдзе наш брат купляць, то ўжо другі на карк яму не лезе, цаны не перабівае, не псуе; а цяпер усё пайшло іначай: паназначылі таргі – ліцытацыі...* [1, с. 224]. Аднак Ядвігін Ш., як бачым, не ставіць такія словы на першае месца, не спяшаецца назваць іх найбольш прыдатнымі, хоць цудоўна разумее і іншае: любая мова толькі сваімі запасамі не абыдзецца.

У Ядвігіна Ш. ёсць тэмы, якія хвалявалі яго найбольш. Адна з іх – тэма вернасці роднаму, свайму. Ёй Лявіцкі прысвячае сваю алегорыю «Падласенькі», яе матывы гучаць у рамане «Золата», падобнае і на старонках «Лістоў з дарогі»: *Але жаль, вялікі жаль я маю да тых, што як тыя курчаты, вылупіўшыся пад саламянай страхой, за апошнія бацькоўскія крываваыя грошы прыждалі надзець модныя куртатыя з бліскучымі гузікамі курткі дый цяпер чураюцца сваёй роднай мовы!* [1, с. 216]. І так актуальна гучаць поўныя аптымізму, веры і страсці публіцыстычныя радкі: *Але калі ўжо дагэтуль мова беларуская захавалася і жыве, то і жыць будзе; а мова – гэта душа нацыянальная, калі ёсць такая душа, то і гаспадар яе – гэта сам народ, а як не гіне народ з нацыянальная душой, так не загіне беларускі народ!* [1, с. 217]. Тут жа Ядвігін Ш. акрэслівае сынава, грамадзянскае крэда: *Дык не чурацца, не заракацца трэба гэтага народа, а ісці на сустрэчу яго жаданням, яго думкам. Хай кожны, каму дораг свой родны край,*

загляне хоць у бліжэйшыя вёскі, загляне пад надгніўшыя стрэхі хатак, хай дзеліцца сваімі думкамі, радамі, вестачкамі, а пэўна сустрэне там прыхільнасць... Хай святлейшы чалавек ідзе паміж гэтага народа і запальвае паміж яго светач навукі, свядомасці, справядлівасці і гэтым парадкам сплывае хоць частку таго доўгу, які ён зацягнуў перад роднай сваёй старонкай, каторая ўскалыхала і ўздавала яго! [1, с. 217].

Ядвігіна Ш. непакоіць лёс народа, яго будучыня. Адсюль афарыстычна ёмкія думкі, развагі, упэўненасць і вера: *Трэба, каб жаданне грамады было і маім жаданнем, яе доля – маёй доляй, яе шчасце – маім шчасцем, яе думкі – маімі думкамі, яе святло – маім святлом* [1, с. 230]; *Сілу родзіць толькі еднасць і згода* [1, с. 231]. Галоўная вартасць, каштоўнасць афарызмаў Ядвігіна – у іх сацыяльным змесце, у актыўнай пазіцыі аўтара, у яго аптымізме. Створаныя больш за 100 гадоў назад, гэтыя яркія кантэксты і сёння гучаць надзённа.

Такім чынам, уздымаючы надзвычай важныя сацыяльныя, нацыянальныя пытанні, Ядвігін Ш. – Антон Лявіцкі – шукае і знаходзіць свой шлях у тагачаснай публіцыстыцы. Арыентацыя на сваіх чытачоў, нераспрацаванасць публіцыстычнага стылю тлумачаць лінгвістычныя асаблівасці публіцыстычных тэкстаў Ядвігіна Ш., у прыватнасці, нарыса «Лісты з дарогі».

Літаратура

1. Ядвігін, Ш. Выбраныя творы / Ядвігін Ш. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – 410 с.